

УЛАХАН САЙДЫГГА СААХЫМАТ СУОЛА

М.Е.Николаев сайдыгга саахымат оруола улаханын туһунан элбэхтик этэр буолбута ыраатта. Ол эрэри кэлин Кытайга уонна Калмыкияҕа сылдыталаан баран, ити санаатын өссө сайыннарда.

Михаил Ефимович этэринэн, ЕГЭ түмүгүнэн үөрэххэ киирии көрдөрүүтэ Россияҕа 49%, оттон Калмыкияҕа 72%. Ити 250 тыһыынча нэһилиэнньэлээх республика бюджета — 5 миллиард солкуобай. 950 тыһыынча киһилээх Саха республикатын бюджета 87 миллиард, анаардас үөрэхпит министерствотын бюджета 12 миллиард солкуобай. Төһө да татымнык олордор, анаардас Москваҕа 6200 калмык оҕолоро бастын университеттарга үөрэнэ сылдыаллар. 120 калмык Арасыйыа бөдөн хампаанньаларыгар, бааннарга үлэтиир. «Улахан восьмерка» дойдуларын түмсүүтүгэр барарга Арасыйаттан аҕыс оҕону талбыттар. Онно куонкурска икки бастакы миэстэни калмык оҕолоро ылбыттар. Ити ситиһиигэ саахымат быһаччы оруоллаабын бэлиэтиир. ФИДЕ президентэ К.Илюмжиновтыын хаста да көрсөн баран, үлэтин билсэ Элистаҕа бара сылдыбыт. ФИДЕ штаб-квартиратыгар, саахымат городогар, педагогикатын кафедратыгар, музейыгар ыалдыттаабыт. Элистаҕа билигин 4 мэндимэннээх саахымат дыбарыаһа тутулла турар эбит. Киин болуоссаттарыгар уонна микрооройуоннарын ахсын сиргэ саахымат дуоскалара оноһуллубуттар. Олорго фигуралар ууруллан тураллар. Оҕолуун-уруулуун, кырдыаҕастыын-эдэрдиин бары оонньоуллар. Уонунан гроссмейстер маастар-кылааһы ытытарын Парижтан аан дойду экс-чемпиона Борис Спасскай тус бэйэтинэн кэлэн, сыл аайы сүрүннүүр.

Михаил Ефимович 5-6 саастаах оџолор маастар-кылааска гроссмейстердары кытта толлубакка, үлүһүйэн туран, харахтара чоџулуннаан оонньообуттарын сөџө бэлиэтиир. «Ити миэхэ анаан көрдөрүүлэрэ буолбатах, күннээџи дьарыктара этэ», - диир.

Соторутааџыта М.Е. Николаев «Россияџа саахымат үөрэџэ» диэн ыстатыйаны нууччалыы хаһыаттарга таһаартарбыта. Онтон быһа тардан тылбаастыахха:

«Сүүрбэһис үйэџэ биһиги биир дойдулаахтарбыт саахымат сайдыытыгар сүнкэн суолтаны ылбыттара, 15 аан дойду чемпионуттан 10-на Россияттан тахсыбыта. Онон саахымат биһиги дойдубутун кытта ыкса ситимнэммитэ, өй-санаа кыаџынан сыаналаммыта.

Бүгүн Россияџа үөрэхтээһин айар көрдөөһүңнэ буолбакка, элбэх билиини ыларга туһуланар. Онон биир сиргэ тэпсэннээһин баар, буола турар түгэңнэргэ билиини сатаан туттубат буолуу үөскүүр. Хас биирдии киһи логической толкуйдаах уонна тугу эрэ сананы көрдүүр, ону сөптөөх быһаарыныы ылынарга туттар буолара ирдэнэр. Итинник кыаџы саахымат эрэ биэрэр.

Кытай муударайдара итини эрдэ өйдөөбүттэрэ уонна оскуолаџа үөрэтэн барбыттара. Россияџа буоллаџына, билиннэ диэри «саахымат оскуолаџа көмөлөһүө дуо?» диэн мөккүөр бара турар. Ити кэмнэ Кытай народнай республиката аан дойду экономической тутулугар инники күңнэ таџыста, оттон Кытайдар саахымакка аан дойдуга билиннилэр.

Саахымакка инники сылдыыы уонна экономика сайдыыта сибээстээхтэр. Дойдуга саахымат төһөнөн киэңник сайдар да, оччонон аныгылыы өйдөөх дьон элбиир. Аан дойду чемпиона А.Карпов эппитинии: «Саахымат бириэмэни хонтуруоллуурга, ырытар дьөџурга, былааннаныыга, инникини өтө көрүүгэ уонна бэйэни бэрээдэктэнэргэ кнмнлгһнр». Итиннэ

эбэн этиэм этэ, саахыматчыттар ыарахан түгэннэргэ быдан тулуурдаахтар, уустук кэмнэргэ мунан хаалбаттар, ыксаабакка быһыһанар, өрүһүнэр суолу-иһи толкуйдуулар. Итинник майгы билинни кризискэ ордук тобоостоох.

Туох эрэ туһатын, көдүүһүн ырытыы, тинэбэ суох дьүүллэһи — омукупут биир уратыта. Михаил Ефимович саахымат тула эмиэ итинник быһыы-майгы үөскээбитин бэлиэтиир. Уонна улуу педагог В.А. Сухомлинская өссө ХХ-с үйэ 60-с сылларыгар «Сүрэхпин оҕолорго аныбын» диэн кинигэтигэр: «Өй уонна төбөҕө умнубаттык тутуу кыабын сайыннарыыга иитиини саахымата суох сатаан саныахха сатамат. Саахымакка оонньооһун оскуолалар кыра кылаастарыгар өй культуратын сайыннарыы биир көрүнгүнэн киириэх тустаах», - диэн суруйбутун күүһүр оностор.

- Бу толкуйу омук сирдэригэр сыаналыылар, - диир М.Е.Николаев. - АХШ, Канада, Кытай, Испания, Перу, Бразилия, Франция, Молдавия, Азербайджан уонна Узбекистан оскуолаларыгар үөрэх быһыытынан тутталлар. Биһиэхэ үйэ анаарын тухары гениальной үөлээннээхпит этии киллэриитин ситэ өйдүү иликпит. РФ үөрэххэ уонна наукаҕа министерствота саахыматы оскуолаларга факультатив эрэ быһыытыгнан киллэрэргэ ыйбыта. 2008 сыл ыам ыйыгар РФ үөрэххэ уонна наукаҕа министерствотын оҕолору эбии үөрэтэн иитиигэ уонна социальной көмүскээһингэ департамена регионнарга «Үөрэх ситимнэригэр саахыматы сайыннарыыга комплекснай былааннар тустарынан» сурук ыталаабыта. Ити былааны онорууга тус эппиэттээхтэр аноммататарынан, регионнар улахан уота-күөһэ сыһыаннаспытара, күрэхтэһиини эрэ тэрийиинэн мунгурдаммытара.

Ити да буоллар кэккэ регионнар оскуолаҕа саахыматы киллэриини тэрээһиннээхтик ытталлар. Оннук регионнарынан, Михаил Ефимович ааттаабытынан, Калмыкия, Саха, Татарстан республикалара, Ханты-Мансийдаабы АО, Свердловская, Псковская, Томская уонна Калининградская уобаластар буолаллар.

Калмыкия президенин ыйаабынан 1996 сылтан саахымат уроок, секция, куруһуок быһыытынан киирбитин ыйар. Аан дойду хас да төгүллээх чемпиона А.Е.Карпов регионнарга 50 саахымат оскуолатын, Интернет сайтын аспытын, кинигэлэри, учебниктары суруйбутун, күрэхтэһиилэри, фестиваллары ытытыга кыттарын хайгыыр.

- Биир сүрүн кыһалҕанан, - диир Михаил Ефимович, - оҕолору интэриэһиргэтэр, саахымакка тапталы инэрэр үрдүк кылаастаах иитээччилэри таһаарыы буолар. Учууталларга саахыматы үнрэтиини киллэриэххэ. Онно идэни үрдэтии систематын туттуохха. Холбура, «Орто оскуола алын кылаастарын саахыматка учуутала» диэн идэни киллэриэххэ.

Россияҕа 500-тэн тахса оҕо саахымат спортивной оскуолата баар. Итини тэрийии улахан үбү эрэйбэт. Ханнык баҕарар куоракка спортивной оскуола баар буолуохтаах. Нэдиэлэ аайы күрэхтэһиилэр ытыллыахтаахтар. Онно кыайбыттар араас таһымнаах күрэхтэһиилэргэ кыттыахтаахтар. Оччоҕо эрэ үрдүк кылаастаах саахыматчыттары бэлэмниэххэ уонна аан дойдуга инники тахсар кыаҕы ылыахха сөп.

Аныгыскы сылга Саха республикатыгар сүүнэ событие кэтэһиллэр – оскуола оҕолоругар Бүгүн Азиятааҕы саахымат олимпиадата. Сыла – Россияҕа саахымат культуратын сүрүннээһин. 2009-2010 сс. Бүгүн Россиятааҕы уонна регионнардааҕы саахымат үөрэхтэһинин конференцията ытыллыахтаах. Итиннэ сигэнэн РФ оскуолаларыгар викториналары, куонкурстары тэрийиэххэ. Саахымат историятын, туһатын, үгэстэрин сырдатар маассабай информациялары ытыахха.

Саахыматы оскуолаҕа үөрэтии өй-санаа, майгы-сигили өтгүнэн сайдыыны түстүүр. Онон обществоҕа элбэх кыах бэриллэбэ уонна сотору кэмминэн биһиэхэ сайдыыга улахан хардыыны оноруохтаах сана эдэр уонна талааннаах учуонайдар, салайар үлэһиттэр, предпринимателлэр баар буолуохтара. Биһиги сүрүн сыалбыт – итиннэ күүскэ үлэлэһии».

Саахымат тула «Хотугу олимпийской академия» муньаҕар уонна М.Е.Николаев бириһигэр V-с республикатааҕы олимпиадаҕа, ити түһүлгэни үөрүүлээхтик аһы кэнниттэн тута атырдыах ыйын 25 күнүгэр «Саха республикатын саахыматын академиятын» тэрийэр конференцияҕа элбэх дьүүллэһии буолла.

Бу муударас киллэрэр оонньуу өр сылларга атарахсытыллыбыта бэлиэтэннэ. Кэлин уон сылга М.Е. Николаев саахыматы күүскэ сайыннарыыга ылсыбытыгар үгүстэр махтал тыллары эттилэр. Кырдык, кини туруорсуутунан 2000 сыл сэттиннэ 17 күнүгэр «Үөрэх тэрилтэлэригэр саахыматы уруогунан киллэри туһунан» туһааннаах министр уурааҕа тахсыбыта. Ону өйөөһүнгэ кэнэбэски көлүөнэлэр фондалара 10 тыһыынча саахыматы, 2000 чаһыны наадыааччыларга босхо түнэппитэ. Михаил Ефимович ынырытынан аан дойду хас да төгүллээх чемпиона А.Е.Карпов кэлэн, республикатааҕы олимпиадаҕа ыалдьыттаабыта. Маастар-кылаас ыппыта, элбэҕи кэпсээбитэ, көрдөрбүтэ, сеанс биэрбитэ, бэйэтин Дьокуускайдааҕы оскуолатын тэрийбитэ. 2006 с. ыам ыйын 29 күнүгэр М.Е.Николаев салалтатынан РФ Федерациятын Сэбиэтигэр «Саахыматы начальнай оскуолаларга уонна оҕо садтарыгар үөрэтии» диэн улахан чиновниктар кыттылаах муньах ытыллыбыта. Бу көрүн өрөспүүбүлүкэтээҕи конгресса «Өлүөнэтээҕи кыраай» физмат форумугар тэриллибитэ. Дьэ, итинник үлэ баран, кэнники биирдиилээн ситиһиилэр көстүтэлээн эрэллэр. Инбэлиит дьахталларга уонна кыра саастаах

кыргыттарга аан дойду чемпионкаларын ааттарын сахалар ыллылар. 7 спортсмен ФИДЕ маастарын нуорматын толордо. Соторутаабыта Подмосковьёфа ытыллыбыт аан дойдутаабы турнир түмүгүнэн улахан конкуренцияфа Дьокуускайтан Айыына Егорова, Тааттаттан Алена Бурмистрова уонна Уус-Алдантан Вася Васильев ситиһиилээхтик кыттан, абыйах хонугунан Италияфа сабаланыахтаах Европа оболорго чемпионатыгар кыттар быраабы ыллылар!

Ол эрээри билигин да итэбэс элбэх. Михаил Ефимович ону туоратарга күүскэ охсуһа сатыыр да, хамсааһын, өйөбүл киэн далааһыннаммат. Угуйааччылар тийбэттэр. Үксүлэрэ общественнайдар, энтузиастар. Обо спортивной оскуолаларын истэринэн тренер быһыытынан хамнастанааччы дуобакка 32 буоллабына, саахымакка 18 эрэ. Онон иитээччилэри үөрэтиигэ дыһал ылыллара эрэйиллэр. Саахымат, чаһы, методика, учебниктар тийбэттэр. Урут республика чемпионаттарыгар улуустар бары кыттар этилэр, билигин чугастаабылар эрэ мусталлар. Холобура, бу «Өлүөнэтээби кыраайга» ытылла турар олимпиадафа 9 улуустан 128 обо кыттар. Төһө бабарар улуус кэлэр бабалаах этэ. Итиннэ кыттааччылар айанга бырайыастарын ыарырбаталлара атахтыыр. Күрэхтэһии онто да суох абыйах. Обо күрэхтэспэт буоллабына, интэриэһин сүтэрэр. Ол иһин маассабас мөлтөх. Дьокуускай үрдүнэн анаан эрчиллэр обо баара суофа 54 эрэ.

Итинник саахымат академията тэрилиннэ. Саахыматы тарбатыыга баар итэбэстэри туоратыыга соруктанан. Кэтээн көрөр Сэбиэтигэр М.Е. Николаев, М.В. Мучин, В.П. Ноговицын киирдилэр. Директорынан Афанасий Семенович Саввин, толорор директорынан Владимир Анатольевич Егоров бигэргэтилиннилэр. Бырабылыанньатыгар А.С. Саввин, М.Е. Друзьянов, М.И. Лыткин, В.А. Егоров, Е.К. Охотин, Д.З. Егоров, С.С. Соров, Д.Н. Платонов уонна И.П. Ушницкай талылынныбыт.

Түмүккэ санаабыт эрэллээх: Саамай кылаабынайа, Михаил Ефимович тоһоболоон этэрин курдук, ийэ-аба-обо—дьиэ кэргэн бүттүүн өйү сайыннарыыга былыргыттан сайдыбыт муударас оонньоутун туһаннахпытына, үлэ өрө көтөбүлүннэр эрэ сана кыайыылар баар буолуохтара. Биһиги Калмыкияттан итэбэһэ суох кыахтаахпыт.

P.S. Бырабылыанньафа чилиэнинэн талыллыбыппынан, бэйэм хаһыаппар саахымат рубрикатын аһарбын биллэрэбин. Онуоха бу муударай оонньоуга сүгүрүйээччилэр, энтузиастар матырыйааллары суруйууга, геройдары, тиэмэлэри булууга, конкурстары тэрийиигэ көхтөөхтүк кыттаргытыгар ынырабын.

Иван Ушницкай, ааптар хаартыскафа түһэриилэрэ.

